

ПСИХОЛОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ ПЕДАГОГІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ДО РЕАЛІЗАЦІЇ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ

PSYCHOLOGICAL READINESS OF PRIMARY CLASS TEACHERS FOR THE IMPLEMENTATION OF INCLUSIVE EDUCATION

Дану статтю присвячено проблемі психологічної готовності вчителів початкових класів до здійснення професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти. У публікації обґрунтовано актуальність та розглянуто основні наукові здобутки за даною тематикою. Докладно проаналізовано результати експериментального дослідження, присвяченого визначенню стану психологічної готовності здобувачів вищої освіти як за загальними показниками, так і за окремими критеріями: знаннєво-пізнавальним, прикладним, мотиваційно-ціннісним, рефлексійним. Авторами обґрунтовано необхідність приділяти значну увагу формуванню мотиваційно-ціннісного ставлення майбутніх педагогів до роботи в умовах інклюзивної освіти: залучати до процесу професійної освіти особистий досвід та систему цінностей здобувачів; розкривати й розвивати індивідуальні прояви особистості; використовувати технології, за допомогою яких здобувачу надають можливості самостійно створювати еталони та зразки професійної поведінки, виходячи з власних потреб, мотивації, орієнтації, інтересів, життєвого досвіду. Формування рефлексійних якостей майбутніх учителів початкових класів запропоновано у процесі вивчення фахових дисциплін із застосуванням психолого-педагогічних прийомів, що сприяють усвідомленню здобувачами – практичного, технологічного та світоглядного. Визначено пріоритетні аспекти психологічної підготовки майбутніх педагогів до роботи в інклюзивних класах: формування у студентів професійно важливих якостей; розвиток цілепокладання, яке б сприяло розумінню смислу навчальної діяльності в інклюзивному класі, усвідомленню важливості професійних функцій, значущості власної особистості та особистості дитини; формування позитивного ставлення до навчання та обраної професії; становлення у майбутніх педагогів орієнтації на постійний професійний розвиток та саморозвиток.

Ключові слова: *вчителі початкових класів, діти з особливими освітніми потре-*

бами, інклюзивна освіта, інклюзивний клас, психологічна підготовка.

This article is devoted to the problem of psychological readiness of primary school teachers to carry out professional activities in an inclusive education.

The relevance and analytical review of scientific research in the direction of studying the problem of psychological training of future teachers.

The structure of the psychodiagnostic complex, developed to study the readiness of future primary school teachers to work with children with special educational needs, is presented. The results of an experimental study devoted to determining the state of psychological readiness of future primary school teachers to work in inclusive education, both on general indicators and on individual criteria: cognitive, applied, motivational-value, reflective. The authors substantiate the need to pay close attention to the formation of reflective qualities of future primary school teachers in the process of studying professional disciplines using such psychological and pedagogical techniques as the technique "Complete the sentence"; questionnaires-reflections; reception "Key word"; writing resumes, essays, mini-works; writing a letter of observation; reflection cards, self-diagnosis letters. With the help of certain techniques, applicants are aware of at least three aspects of the activity – practical (How did I do it?), technological (By what algorithm?) and worldview (Whom I want to become?).

Priority aspects of psychological preparation of future teachers for work in inclusive classes are singled out: formation of professionally important qualities in students; development of goal-setting, which would contribute to the understanding of the meaning of educational activities in an inclusive classroom, awareness of the importance of professional functions, the importance of their own personality and the child's personality; formation of a positive attitude to learning and the chosen profession; formation of future teachers' orientation to continuous professional development and self-development.

Key words: *primary school teachers, children with special educational needs, inclusive education, inclusive class, psychological training.*

УДК 378.147:373.3.011.3-051:376-056.2/3
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2022/48.1.25>

Омельченко М.С.,

докт. психол. наук, доцент,
професор кафедри спеціальної педагогіки та інклюзії
Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет»

Кузнецова Т.Г.,

канд., пед. наук, доцент,
доцент кафедри спеціальної педагогіки та інклюзії
Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет»

Сгольнікова С.І.,

вчитель початкових класів вищої категорії
Слов'янської ЗШ I-III ступенів № 17
Слов'янської міської ради
Донецької області

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Процес впровадження інклюзивної освіти набуває все більшої актуальності у сучасному освітньому просторі України. Найбільш гостро постає соціальний аспект даної проблеми, оскільки стає цілком зрозумілим, що успіх інклюзії, окрім організації освітнього середовища, оснащення його технічними засобами, забезпечення законодавчими та фінансовими положеннями, прямо залежить від інформаційної підготовки суспільства до прийняття осіб з особливими освітніми потребами (ООП) [5, с. 127]. В першу чергу, це

стосується готовності учасників освітнього процесу до практичного спільного навчання дітей різних категорій в умовах масової школи.

Традиційно ключова роль в освітній практиці належить педагогу, від діяльності якого в багатьом залежить результативність педагогічного процесу, рівень та якість знань учнів, психологічна атмосфера у класі тощо [3, С. 127]. При впровадженні інклюзивної моделі навчання на перший план закономірно виступає ступінь готовності педагога до здійснення професійної діяльності в нових умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Готовність педагогів до роботи в інклюзивних

класах як напрям дослідження докладно й різнобічно висвітлювався у вітчизняній педагогіці та психології. На даному етапі виокремлено та розглянуто основні підходи до визначення даної проблеми у дослідженнях В. Коваленко, О. Мельничук, Н. Ярошук, розкрито сутність поняття та структуру психологічної готовності (А. Барбінова, В. Стець, Т. Шибстюк). Значний внесок у розроблення проблеми формування готовності вчителів до роботи у системі інклюзивної освіти на різних етапах професіоналізації здійснено дослідниками А. Колупаєвою, С. Мироною, В. Синьовим. Серед найбільш дієвих технологій формування психологічної готовності педагогів визначено тренінги з підвищення професійної компетентності щодо інтеграції дітей з особливими освітніми потребами до загальноосвітнього простору, що змістовно викладено у працях Ю. Бистрової, В. Ковальової, Н. Софій, К. Kwon та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас поза полем досліджень залишаються питання системного та комплексного формування психологічної готовності педагогічного персоналу до роботи в умовах інклюзивного класу на етапі професійної підготовки.

Метою статті є представлення результатів дослідження, присвяченого вивченню психологічної готовності майбутніх вчителів початкових класів до педагогічної діяльності в мовах інклюзивної освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. З метою дослідження стану психологічної підготовленості до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти здобувачів факультету початкової та професійної освіти Донбаського державного педагогічного університету було застосовано психодіагностичний комплекс, розроблений відповідно до визначених діагностичних критеріїв та інструментарію (Таблиця 1). Відзначимо, що психологічна готовність фахівця розглядалася як сформованість комплексу знань, вмінь та навичок у сфері психології, необхідних для здійснення професійних функцій і розвитку у професійній діяльності в умовах інклюзії [7]. Психологічна готовність у багатьом визначає професійні взаємини фахівця, дозволяє йому обрати найбільш доцільні форми поведінки, відображає його професійну позицію, цінності та цілі [4, с. 80]. На основі визначених критеріїв було виокремлено відповідні рівні психологічної готовності: оптимальний, середній, початковий.

Оптимальний рівень психологічної готовності передбачає теоретичну озброєність та позитивну позицію щодо процесу впровадження інклюзії до системи освіти в Україні [1, с. 62]. Такі здобувачі добре усвідомлюють, які професійні компетенції педагога є ключовими в умовах інклюзивного навчання, володіють відповідними психологічними знаннями та техніками, ставлять перед собою

розумні цілі, об'єктивно оцінюють власні можливості та ресурси, мають чітко визначену концепцію професійного розвитку.

Майбутні педагоги початкової освіти, які мають середній рівень психологічної готовності до професійної діяльності в умовах інклюзії, усвідомлюють власні професійні перспективи й вимоги до себе як до фахівця, однак не дотримуються активної позиції щодо інтеграції осіб з ООП до загальноосвітнього простору і, як наслідок, не мають високої мотивації до здійснення якісної педагогічної діяльності в інклюзивному класі, не володіють в достатній мірі відповідними психолого-педагогічними технологіями.

Здобувачі з початковим рівнем психологічної готовності не мають позитивної налаштованості на педагогічну діяльність в інклюзивних класах, не усвідомлюють значущості трансформацій у сучасній системі освіти, не володіють інноваційними педагогічними технологіями, відчувають емоційний дискомфорт щодо необхідності працювати з дітьми з ООП.

Розглянемо результати дослідження рівнів психологічної підготовленості до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти майбутніх педагогів початкових класів як в цілому, так і за окремими критеріями (Рисунок 1).

На діаграмі видно, що більшість студентів (44 %) показали середній рівень психологічної готовності до професійної діяльності. Показники за початковим та оптимальним рівнями були близькими (27 % та 29 % відповідно).

Такі результати засвідчили необхідність оптимізації психологічної підготовки здобувачів з урахуванням результатів дослідження за окремими критеріями.

Переважає більшість респондентів (більше 80 %) показали високі результати за мотиваційно-ціннісним критерієм, який визначався наявністю соціально-значущих мотивів, що обумовлюють вибір професії та подальшу діяльність в умовах інклюзивної освіти; проявом інтересу до проблем навчання, виховання та соціалізації осіб із ООП; пошуком індивідуальних і диференційованих підходів в освітньому процесі та адаптації учнів в інклюзивних класах; позитивним емоційним ставленням до впровадження інклюзії до освітнього простору України та застосування позитивного європейського досвіду у галузі надання освітніх послуг дітям із особливостями психофізичного розвитку; бажанням відповідати кваліфікаційним вимогам і етичним нормам, якісно виконувати професійні обов'язки; усвідомленням особистої відповідальності у виборі цілей, форм та методів загальної та інклюзивної освітньої діяльності у початкових класах.

Такий високий показник за даним критерієм не був неочікуваним, оскільки, по-перше, здобувачі факультету на четвертому курсі опановують дисципліну «Основи корекційної педагогіки», однією

Структура психодіагностичного комплексу для дослідження психологічної готовності здобувачів до професійної діяльності в інклюзивних класах

Критерії	Характеристика	Діагностичний інструментарій
Знаннєво-пізнавальний	Наявність знань та уявлень у галузі психології, зміст яких, обумовлений характером професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти	Аналіз атестаційних відомостей Діагностичні завдання
Прикладний	Володіння психологічними техніками	Діагностичні завдання
Мотиваційно-ціннісний	Ставлення до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти (професійні мотиви, цінності, цілі)	Опитувальник «Визначення професійної стратегії педагога в інклюзивному класі»
Рефлексійний	«Я»-образ себе як майбутнього педагога, який працює в інклюзивному класі.	Опитувальник «Визначення професійної стратегії педагога в інклюзивному класі»

з завдань якої є психолого-педагогічна підготовка фахівців до роботи в умовах інклюзії. По-друге, як показали результати дослідження, певну роль відіграють грошові надбавки, які передбачені державою вчителям, працюючим в інклюзивних класах. У таких здобувачів від самого початку відзначається позитивне ставлення до професії й висока професійна зацікавленість.

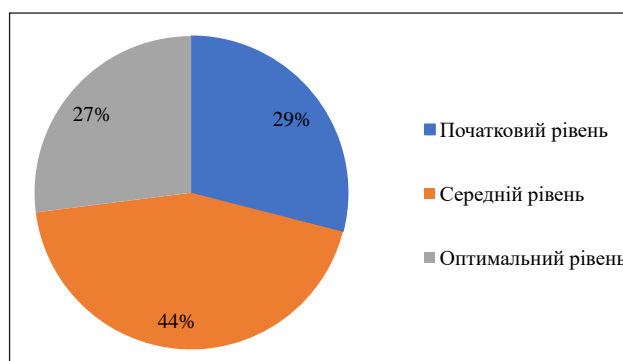
Водночас, для того щоб мотивація не ґрунтувалася на хибних уявленнях про професію й завзятість майбутніх педагогів початкових класів не згасла через такі професійні труднощі як, наприклад, взаємодія з батьками дітей, додаткове навантаження веденням документації, бракування часу на особисті справи, необхідність сполучати виконання професійних обов'язків із родинними, конфлікти з асистентом вчителя тощо слід приділяти окрему увагу формуванню мотиваційно-ціннісного ставлення майбутніх педагогів до роботи в умовах інклюзивної освіти [6; 2; 8]:

- залучати до процесу професійної освіти особистий досвід та систему цінностей здобувачів, на основі чого формувати необхідні позиції та відношення у реалізації взаємодії із дітьми з ООП;

- розкривати й розвивати індивідуальні прояви особистості майбутніх фахівців – здійснювати освітній процес з урахуванням інтересів, схильностей і здібностей студентів, водночас спираючись на вимоги суспільства до морального, інтелектуального та професійного рівня вчителя в інклюзивному класі;

- використовувати технології, за допомогою яких здобувачу надають можливості самостійно створювати еталони та зразки професійної поведінки, виходячи з власних потреб, мотивації, орієнтації, інтересів, життєвого досвіду. Це можуть бути ділові та рольові ігри, тренінги, case study.

Результати респондентів за рефлексійним критерієм виявилися цілком протилежними, ніж за мотиваційно-ціннісним. Початковий рівень продемонстрували 44,3 % студентів, тоді як оптимальний рівень – лише 21 %. Відтак, більшість здобувачів, описуючи себе як майбутнього вчителя в інклюзивному класі, зазнавали значних труднощів, що

Рис. 1. Рівні психологічної готовності до роботи в інклюзивних класах здобувачів факультету початкової та професійної освіти ДДПУ (результати констатувального дослідження)

пояснюється відсутністю уявлень про місце працевлаштування, сумнівами у виборі професії, недостатньо сформованими або хибними уявленнями про особливості професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти, завищеною або, навпаки, заниженою самооцінкою. Часто такі студенти висловлювали міркування про свій теперішній та майбутній професійний рівень спираючись лише на інтереси, амбіційні мрії або, навпаки, страхи. Відповіді були наступними, наприклад: «Думаю, все що мені потрібно знати – я вже знаю», «Не впевнена, що зможу працювати з особливими дітьми», «Я не знаю, що мені потрібно, щоб працювати в інклюзивному класі». Водночас ті здобувачі, які вийшли на оптимальний рівень за рефлексійним критерієм психологічної готовності цілком логічно й різноаспектно описували себе як майбутнього вчителя в інклюзивному класі. Наприклад: «Я хочу працювати в інклюзивному класі. В мене є досвід взаємодії з дітьми з особливими освітніми потребами», «Я переконана в доцільності інклюзивної освіти. До речі, практику проходила саме в інклюзивному класі». «Думаю, щоб стати гарним вчителем в інклюзивному класі потрібно ще багато чому навчитися, більше розвиватися у напрямі засвоєння спеціальних методик та технік роботи з дітьми з особливостями розвитку».

Отримані результати свідчать про необхідність приділяти пильну увагу формуванню рефлексійних якостей майбутніх вчителів початкових класів у процесі вивчення фахових дисциплін. Для реалізації даної мети доцільно використовувати такі психолого-педагогічні прийоми як: орієнтувальні питання; прийом «Заверши фразу»; анкети-рефлексії; прийом «Ключове слово»; написання резюме, есе, міні-творів; написання листа-спостереження; рефлексійні карти, листи самодіагностики. За допомогою визначених прийомів здійснюється усвідомлення здобувачами як мінімум трьох сторін діяльності – практичної (Що зроблено? Що стало головним результатом?), технологічної (Яким шляхом досягнуто? За яким алгоритмом? Якими були етапи роботи?) та світоглядної (Навіщо я роблю це? Чи відповідають результати заявленим завданням? Що зі мною відбулося? Що зі мною може відбутися? Яким я хочу бути?).

Цікаві результати дослідження психологічної готовності майбутніх вчителів початкових класів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти було отримано за знаннєво-пізнавальним та прикладним критеріями. Хоча більше половини досліджуваних здобувачів показали середній рівень за обома критеріями (55,8 % та 53,8 %), показники низького та високого рівнів різнилися. Результати дослідження за знаннєво-пізнавальним критерієм (оптимальний рівень у 28,9 %; початковий – у 17,3 %) більш оптимістичні, ніж за прикладним (оптимальний рівень у 11,5 %; початковий – у 32,7 %).

Перш за все, це свідчить про те, що у базі практичного досвіду студентів не вистачає відпрацьованих психологічних технік, які б допомагали фахівцю відстежувати свої емоційні та поведінкові реакції на ті чи інші ситуації, що є надзвичайно актуальним, враховуючи обставини війни, в яких сьогодні доводиться працювати педагогам, в тому числі початкових класів. Крім цього, доволі гострими залишаються питання вправності фахівців у профілактиці й подоланні педагогічних конфліктів, встановленні ефективної комунікації з усіма учасниками інклюзивної освіти, пошуку ресурсів для підтримки балансу за всіма сферами професійної діяльності, про що також свідчать результати дослідження за прикладним критерієм.

Відтак, аналіз результатів дослідження психологічної готовності до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти майбутніх вчителів початкових класів дав підстави для підсилення уваги до таких аспектів професійно-психологічної підготовки на факультеті як: формування у студентів професійно важливих якостей; розвиток цілепокладання, яке б сприяло розумінню смислу навчальної діяльності в інклюзивному класі, усвідомленню важливості професійних функцій, значущості власної особистості та особистості дитини; формування позитивного ставлення до

навчання та обраної професії; становлення у майбутніх педагогів орієнтації на постійний професійний розвиток та саморозвиток.

Висновки та перспективи досліджень. Психологічна готовність до роботи в інклюзивних класах у майбутніх вчителів початкової освіти формується у закладі вищої освіти, де змінюється як якісно, так і кількісно, збільшується, може динамічно переходити від одного рівня до іншого й розглядатися у межах внутрішнього балансу між тими критеріями, які було розглянуто. Таким чином, оптимізація психологічної готовності здобувачів окресленими шляхами посприяє забезпеченню результативних розв'язань майбутніми вчителями початкових класів як навчальних, так і професійних завдань в умовах інклюзивної освіти, що у подальшому може стати підґрунтям для розроблення тренінгових програм та методичних рекомендацій відповідного спрямування.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Барбінова А. Структура готовності вчителів до професійної діяльності в умовах інклюзії. *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи*. № 1. 2021. С. 58-64. URL: <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2021-1-58-64>
2. Бистрова Ю.О., Коваленко В.Є. Тренінг як засіб підвищення професійної компетентності педагогів у сфері інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*: зб. наук. праць / за ред. В.М. Синьова, О.В. Гаврилова. Кам'янець-Подільський: ПП Медобори-2006, 2018. Вип. 11. С. 15-22.
3. Колупаєва А.А., Таранченко О.М. Інклюзивна освіта: від основ до практики : [монографія]. К. : ТОВ «АТОПОЛ», 2016. 152 с.
4. Мельничук О.В., Ярощук Н.П. Психологічна готовність майбутніх педагогів до роботи в умовах інклюзії. *Теорія і практика сучасної психології*. № 1, Т. 2. 2019. С. 79-82.
5. Синьов В.М., Шермет М.К., Руденко Л.М., Шульженко Д.І. Освітньо-психологічна інтеграція школярів із психофізичними порушеннями в сучасних умовах України. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)* : зб. наук. пр. / за ред. В.М. Синьова, О.В. Гаврилова. Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2016. Вип. 7. URL: <https://aqce.com.ua/download/publications/97/100.pdf>
6. Софій Н. З. Підготовка педагогів до роботи в інклюзивному освітньому середовищі. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*. 2016. Вип. 11. С. 170–175.
7. Шибстюк Т. Формування психологічної готовності педагогів до взаємодії із дитиною з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання. *Психологічний супровід учасників освітнього процесу в умовах інклюзивного навчання*. 24 листопада. 2018. URL: <http://dpsz2018.blogspot.com/2018/11/blog-post13.html>
8. Kwon K., Hong S., Jeon H. Classroom Readiness for Successful Inclusion: Teacher Factors and Preschool Children's Experience with and Attitudes toward Peers with Disabilities. *Journal of Research in Childhood Education*. Vol.3. 2017. p. 360-378. DOI: 10.1080/02568543.2017.1309480